

Faiq Ələkbərli

AMEA Fəlsəfə
Institutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

VYazı

Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin fikrincə, XX əsrin əvvəllərindəki romantik türkçülərdən fərqli olaraq, çağdaş türkçülər vahid Turan dövləti ideyası ilə yaşayırlar. Çağdaş türkçülər Türkiyənin-Osmanlının təmsalində türklərin böyük imperatorluğunu yaratmaq deyil, hər bir Türk millətinin ayrıca istiqlalı uğrunda mücadilə edirlər. Bu baxımdan slavyan birliyi fikri Çexoslovakiya dövlətinin təşəkkülünə mane olmadığı kimi, Türk-Turan birliyi fikri də Azərbaycanın müstəqil bir Türk dövləti kimi Qafqaz Konfederasiyasına girməsinə əngəl ola bilməz. Rəsulzadə yazır: "Eyni irqə yaxınlıq nəticəsində bir-birinə yaxın mədəniyyət məhsullarına malik olan Türk ellərindəki müştərək qiymətləri mühafizə etməklə bərabər, ayrı-ayrı Türk millətlərinin ayrıca bir dövlət və cümhuriyyət halında istiqlal qazanmaq yolundakı hərəkətlərini şübhə altına alanlar ancaq rus imperalizminin könlülləri və yaxud kölələri ola bilərlər! Azərbaycan istiqlalçılığının Türk birliyi fikrindən əzəmi surətdə mühləm olduğunu inkar etməməklə bərabər, siyasətdə realizm tərəfdarı olan Azərbaycan milliyətçiləri üçün bu fikrin sadə mədəniyyət sahəsində qəbulu tətbiq olacağı aşkardır".¹ Ona görə panturanizm ideyası adı altında Azərbaycanın Türkiyə ilə vahid dövlət halında birləşmək niyyəti yoxdur. Çünki mədəniyyət birliyi sahəsinə çəkilən siyasət panturanistlər artıq mövqeyini müstəqil Türk millətləri reallığına tərk etmişdir.

Milli ideoloq M.Ə.Rəsulzadənin turançılığa fərqli baxması, bu mənada Şərqdəki milli axınlardan olan panturanizmlə Qərbdəki şovinist cərəyanları bir-birindən fərqləndirməsi başa düşüləndir. Çünki Rəsulzadənin fikrincə, Qərbdəki şovinizm-nasionalizm siyasət saldırcı, sosial tutucu ideologiya olduğu halda, Şərqdəki millətçilik isə siyasət qoruyucu, sosial yenilikçi olaydır.³ Başqa sözlə, ilk dövrlərdə romantik vahid Turan birliyinə qapılan türkçülər, artıq Türk irqindən ayrı-ayrı millətlərin və onların da öz müstəqil dövlətlərinin yaranmasına inanırlar: "Daha romantik, siyasət panturanizm yoxdur, ancaq ulus isteklərini gündən-gündə artırmaq istəyən Türklərin özünüanlaması, irq ideologiyasından ulus ideologiyasına keçir, bu da saldırcılığı ideoloji-qurama baxımından da aradan qaldırır".

M.Ə.Rəsulzadə yazırdı ki, yeni türkçülük, yeni turançılıqla "pantürkizm", "panturanizm" in eyni anlamı daşımadığı ortada olduğu halda, özəlliklə, "Zarevand" la-

rın "Türkiyə. Panturanizm" əsərində irəli sürdüyü antitürkçü, antiturançı müddəaları qəbul etmək mümkün deyildir. Eyni zamanda, "Zarevand"ların kitabına ön söz yazan A.N.Mandelştam da bilərəkdən türkçülüyn tarixini və mahiyyətini saxtalaşdırmış, ona tamam başqa siyasət rəng verməyə çalışmışlar. Məsələn, "Zarevandlar" ən çox Z.Gökəlp, Y.Akçura, eləcə də Atatürkü tənqid hədəfi götürmüş və onları panturançılıqda, pantürkizmdə ittiham etmişdir. "Zarevand"lara görə guya, "panturanizm" ideyasını türkçülüyn ideoloqları Z.Gökəlp, "panturançılarının Marksı" Y.Akçura irəli sürmüşdür ki, çağımızın "panturanizm"ini isə Mustafa Kamal Ata-

şüncədir".⁷ Atatürkün turançılığa bu cür mövqeyinin nəticəsi idi ki, həmin dövrdə Xəlil Müşkrim və silahdaşları türkçülərdən fərqli olaraq, milləti ancaq soy, dil göstəricilərlə bəllirləməyib, ona ayrı-ayrı tarixi, sosial, mədəni təsirlərinin qarşılıqlı məhsulu kimi baxırdılar. Onlar təklif edirdilər ki, "Türk millətçiliyi"ndən "Türk beynəlmillətçiliyi"ne keçilsin. Rəsulzadə yazırdı:

Bu məqalə Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucusu, ilk cümhurbaşkanı, milli ideoloq Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin anadan olmasının 140 illik yubileyinə ithaf olunur.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və Azərbaycan cümhuriyyəti

türk həyata keçirir.

Rəsulzadə öncə antitürkçü ideoloqların diqqətinə çatdırırdı ki, Gökəlp turançılıq məfkurəsindən bəhs etsə də, bunu Leninin kommunizmi kimi utopiya adlandırmışdır.⁶ Deməli, Gökəlpin turançılıq məfkurəsi daha çox romantik və mədəni mahiyyətli olmuşdur. Bu mənada Gökəlpin ideyalarına söykənən Atatürkün "panturanizm"i də ondan çox fərqlənir. Belə ki, Atatürk bu dövrdəki (1920-1930-cu illər) çıxışlarında panislamizm və panturanizm ideyalarının indiyə qədər heç bir uğur əldə etməməsindən bəhs etmişdir. Atatürkün fikrincə, tək gerçək siyasət milli-ulusal siyasətdir ki, bu mənada "dünyanın bütün türklərini içinə alacaq bir dövlət yaratmaq amacı da gerçəkləşməz dü-

və başqalarının turançılıqdan tamamilə imtina etmələri deyil, zamanın tələblərinə və Türk millətinin gücünə görə siyasət yürütmək idi. Bu baxımdan çağdaş Türkiyə alimi A.Gökdemirin aşağıdakı fikirlərinə tamamilə qatılıraq ki, Z.Gökəlp, Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu, Y.Akçura kimi Türk millətçiliyinə, turançılığa öncüllük və xidmət verən aydınların Türkiyənin sərhədlərini xaricində qalan Türk elləri ilə bağlı heç bir tələbdə bulunmamaları ağlabatan deyildir: "Burada əsəf ediləcək şey, aydınların turançı olması deyil, Türkiyənin də, Türk dünyasının da yetəri qədər güclü olmaması və qalib gələməməsidir".

Mühacirət dövründə ən geniş yayılmış ideyalardan biri olan qafqazçılığın da əsas ideoloqlarından biri Rəsulzadə idi. Onun fikrincə, bir müddət panturanizmin inqilabçı ideyalarından ilhamlanaraq milli varlığını qorumaq ideyasına çatan Azərbaycan xalqı artıq hazırda müstəqil Qafqaz Konfederasiyası siyasət birliyindən qıraqda qurtuluşu olmadığını anlamışdı.¹⁰ Bununla da, Rəsulzadə gələcəkdə gerçəkləşməsinə mümkün saydığı Türk dövlətlərinin Türk Federasiyası ideyası ilə yanaşı, Qafqaz Konfederasiyasını da müdafiə etmişdir.¹¹ Rəsulzadə Azərbaycan Milli ideyası ilə Qafqaz Birliyi ideyası arasında uzlaşmanın olması

1952-ci ildə Münhendəki "Qafqaz" dərgisində nəşr olunan "Qafqaz məsələsi" məqaləsində Qafqaz Konfederasiyasının gerçəkləşməsi yollarını daha dərinləndirən Rəsulzadə hesab edirdi ki, belə bir birliyin yaranmasını vacib edən amillər aşağıdakılardır: birincisi, "Qafqazın nə qövüm, nə kultür, nə də irq baxımından Rusiya ilə heç bir ilgisi yoxdur"¹⁴ İkincisi, "ekonomi baxımından Qafqaz, kəndinə yetər müstəqil bir vəhdətdir"; Üçüncüsü, "strateji baxımından da, Qafqaz bir bütündür".¹⁵ Dördüncüsü, "aralarındakı milli və kültürel özəlliklərə baxmayaraq, Qafqaz millətləri ortağ bir ruh və xarakterə malikdirlər ki, bu Qafqaz deyilən psixoloji bir tipin yaranmasını dəstəkləyən ictimai bir çox müəssisələrdə görülməkdədir".

Bəşincisi, ən əsası "çarizmin və bolşevizmin hər şeyi bir səviyyəyə gətirən ruslaşdırma, müstəmləkəçilik siyasətinə qarşı mücadilədə bütün Qafqaz millətləri birləşməlidir".¹⁷ Çünki çar Rusiyasından sonra Sovet Rusiyasının da Qafqaz millətlərinə qarşı yürütdüyü işğalçı siyasət bir daha göstərdi ki, "geopolitik bir vəhdət təşkil edən Qafqaz daxilində yaşayan millətlər eyni müqəddəratə malikdirlər".¹⁸ Bütün bunlardan sonra Rəsulzadə belə bir nəticəyə gəlirdi: "Türkiyə Cümhuriyyəti və

Türk aydınlarının, liderlərinin turançılığa münasibətdə ehtiyatlı mövqe tutmasına əsas səbəblərdən biri həmin dövrdə Türk ismiylə tanınan millətlərin, o cümlədən Türkiyə türklərinin dünya müstəvisində istənilən gücə sahib olmamaları idi. Belə ki, türklərin sahib olduğu Osmanlı dövləti süquta uğramış, Qacarlar iranlaşdırılmış digər Türk dövlətləri isə Sovet Rusiyası tərəfindən işğal olunmuşdur. Belə bir vəziyyətdə Z.Gökəlpin, M.Ə.Rəsulzadənin, Atatürkün və başqalarının turançılıqdan tamamilə imtina etmələri deyil, zamanın tələblərinə və Türk millətinin gücünə görə siyasət yürütmək idi...

"Bu ulusal sistemin yolları başda tanınmış tarixçi Xəlil bəy Müşkrim olmaqla, Türk anlayışının ulus yox, irq göstərdiyini deyən "anadoluçular" adlı məktəb də yaratmışdılar. "Anadoluçular" tək bir Türk ulusunun yox, ayrı-ayrı Türk uluslarının olduğunu deyirlər. Onlar bu düşüncələrini gəlişdirərək Türkiyəni Anadolu adlandırdığı da irəli sürdülər".

Türk aydınlarının, liderlərinin turançılığa münasibətdə ehtiyatlı mövqe tutmasına əsas səbəblər-

ilə bağlı ciddi siyasət-nəzəri müddəalar ortaya atmışdır. Hələ, Azərbaycan Cümhuriyyəti dövründə Qafqaz Konfederasiyası ideyasını irəli sürən Rəsulzadə yazırdı: "Mən Azərbaycanı Qafqaz İttifaq dövlətinin konfederativ tərkib hissəsi kimi təsəvvür edirəm. Həmin ittiifaq dövlətinin tərkibinə Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan və Şimali Qafqaz daxil olmalıdır".¹² Bu ideyanı 1919-cu ilin noybarında "Müsavat"ın 2-ci qurultayında da müdafiə edən Rə-

İran kimi güneydəki müsəlman dövlətləri ilə qüveydəki xristian Rusiya arasında bir Eta tampon (hail hökumət) halında qurulacaq Qafqaz Konfederasyonu isə məsələni məqbul bir tərzdə həll edə bilər. Gürcülərlə ermənilər Türk-Müsəlman dünyasında boğulmaq təhlükəsindən özlərini masun görür, azərbaycanlılarla, Şimali Qafqaz müsəlmanları da qüveydən gələcək təhlükəyə qarşı öz qonşularıyla yapmış olduqları ittiifaq siyasətində təminatlı olurlar".